

Eski Oğuz Türkçesi Satır Altı Kur'an-ı Kerim Tercümelere Üzerine Yeni Bir Tasnif Denemesi*

Havva YALDIZ**

ÖZ

Satır altı Kur'an-ı Kerim tercümelere, Kur'an'ın Arapça satırları altına bire bir Türkçe tercümelere yazılmasıyla oluşturulmuştur. Türkçenin tarihi lehçelerinin tamamında bu yöntemle kaleme alınmış Kur'an-ı Kerim tercümelere vardır. Bu çalışmada, Eski Oğuz Türkçesiyle kaleme alınan ve ilmi neşri yapılan on dört yazmayla ilmi neşri yapılmamış otuz üç nüsha üzerinden bir tasnif denemesi ortaya konulmuştur. Çalışmada, Kur'an'ın zengin üslup özelliği olarak beliren tekit (pekiştirme) ifadelerine üzerinde yoğunlaşmış ve “enne, innâ, inne, kad, lekad, fekad, elâ innehüm, velen, velil, feinnemâ, fe inne” gibi Arapça ibarelerin tercümesinde kullanılan “elbette, muhakkak, açık, aşikâr, gerçek, şüphesiz” anlamlarına gelen “bayık” ve “tahkik” kelimelerinin izi sürülmüştür. Buna göre, Eski Oğuz Türkçesi ile kaleme alınan Kur'an-ı Kerim Tercümelere; Bayık Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelere; Tahkik Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelere ve Karma Özellik Gösteren Kur'an-ı Kerim Tercümelere olmak üzere 3 başlık altında tasnif edilmiştir. Tahkik Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelere de kendi içerisinde A ve B olmak üzere iki alt başlıkta değerlendirilmiştir. Araştırmada; Satır Altı Kur'an-ı Kerim Tercümelere bütüncül bir bakış açısıyla ele almak, onları benzerlikleri ve farklılıkları açısından gruplandırmak ve konuyla ilgili çalışmalara bir yenisini daha ekleyerek ilgili literatürün genişletilmesine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Eski Oğuz Türkçesi, Kur'an-ı Kerim, Satır Altı Kur'an-ı Kerim Tercümelere, Satır Altı Kur'an-ı Kerim Tercümelere Tasnifi.

A New Classification Attempt on Interlinear Qur'an Translations in Old Oghuz Turkish

ABSTRACT

Interlinear Qur'an Translations have been produced by placing the literal Turkish translations directly under each line of the Arabic Qur'anic text. Translations of this kind have been rendered in all historical dialects of Turkish. In this study, an attempt has been made for classification based on fourteen manuscripts written in Old Oghuz Turkish that have undergone scholarly publication, as well as thirty three unpublished manuscripts. The present study focuses on emphatic expressions, which are a rich stylistic feature of the Qur'an, and traces the use of Turkish words such as "bayık" and "tahkik"—meaning "certainly, undoubtedly, clearly, evidently, truly, surely"—in the translation of Arabic phrases like “enne, innâ, inne, kad, lekad, fekad, elâ innehüm, velen, velil, feinnemâ, fe inne.” Accordingly, the Qur'anic translations written in Old Oghuz Turkish have been classified into three categories: Bayık Group Qur'anic Translations, Tahkik Group Qur'anic Translations, and Qur'anic Translations with Mixed Features. The Tahkik Group Qur'anic Translations are further divided into subcategories of A and B. The aim of this study is to approach Interlinear Qur'an Translations from a holistic perspective, classify them according to their similarities and differences, and contribute to the expansion of the relevant literature with a new study conducted in the field.

Keywords: Turkish Language, Old Oghuz Turkish, The Qur'an, Interlinear Qur'an Translations, Classification of Interlinear Qur'an Translations.

1. Giriş

Kur'an-ı Kerim, bir bütün hâlinde ilk olarak Farsçaya tercüme edilmiştir. Devlet eliyle gerçekleştirilen bu tercüme, Samanoğulları emiri Mansur b. Nuh zamanında (961-976) Türk, Horasan ve Maverâünnehir asıllı

* Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü tarafından 24113001 numarayla desteklenen “16. Yüzyılda Muhammed Bin Yusuf Tarafından İstinsab Edilmiş Satır Altı Kur'an Tercümesi” adlı doktora tezinden üretilmiştir./ This study is based on the doctoral dissertation titled “The Interlinear Translation of the Qur'an Copied by Muhammad bin Yusuf in the 16th Century,” which was funded by the Research Projects Coordination Office at Selçuk University under grant number 24113001.

** **Corresponding Author/Sorumlu Yazar,** Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye/ Res. Asist. Ph.D., Selçuk University, Konya, Türkiye, havva.yaldiz@selcuk.edu.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 04.09.2025-29.01.2026

Citation/Atf: Yaldız, H. (2026). Eski Oğuz Türkçesi satır altı Kur'an-ı Kerim tercümelere üzerine yeni bir tasnif denemesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 59, 159-179. <https://doi.org/10.52642/susbed.1777851>

âlimlerden oluşturulan bir heyet tarafından, Taberî tefsirinden kelimesi kelimesine tercüme edilmiştir. İlk Türkçe Kur'an tercümesinin de bu Farsça çeviri esas alınarak yapıldığı ifade edilse de (Özkan, 2008, s. 117) ne zaman ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Ancak, ele geçen en eski Türkçe tercüme, Karahanlılar dönemine atfedilmektedir (Ercilasun, 2014, s. 331). Bu tercüme, bilhassa Kur'an-ı Kerim'in aslından uzaklaşma ve hataya düşme korkusuyla satır altı yöntemle; yani Arapça kelimenin altına, daha küçük bir yazı stiliyle Türkçe manasının yazılarak oluşturuldukları bilinmektedir. Karahanlılardan itibaren kullanılan bu teknik, daha sonraki dönemlerde de revaçta olmuştur.

Türkçenin tarihî devirleri incelendiğinde, Karahanlı Türkçesi döneminde TIEM 73 numaralı nüsha (Kök, 2004; Ünlü, 2018), Manchester-John Rylands nüshası (Ata, 2019) ve Leningrad nüshası (Usta, 2011); Harezmi Türkçesi döneminde Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Camisi nüshası (Yüksekkaya, 1993), Taşkent nüshası (Üşenmez, 2013) ile Meşhed Kütüphanesi 293 (Şimşek, 2019b), 1007 (Rezaei, 2016) ve 2229 numaralı nüshalar (Ersoy, 2017; Çoşgun, 2017); Çağatay Türkçesi döneminde Çağatayca Tefsir (Zülfikar, 2023); Memlûk Kıpçak Türkçesi döneminde ise Bursa (Küçük, 2014), Manisa (Karabacak, 1994) ve Isparta (Toker, 2011) nüshalarının bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte, günümüze ulaşan Türkçe satır altı Kur'an-ı Kerim tercümelerinin büyük bir kısmı Eski Oğuz Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Nitekim Türkiye'nin yanı sıra diğer ülke müze ve kütüphaneleri ile bazı şahısların kişisel kitaplıklarında, satır altı usul kullanılarak Eski Oğuz Türkçesiyle yazılmış onlarca nüshanın bulunduğu çeşitli yayınlarda ortaya konulmuştur (Keskiöglü, 1953, s. 273-274; Hamidullah, 1965, s. 65-80; Kara, 1993, s. 25-36; Şimşek, 2017, s. 17-25); (Yaldız, 2025b, s. 26-37). Lakin bu nüshaların sınıflandırılması ve birbirleriyle olan ilişkileri hakkında yeterince ayrıntılı çalışmalar yapılmamıştır. Konuyla ilgili çalışmalarda, genellikle bazı nüshalar üzerinden ve bazı ayetlerin tercümesiyle sınırlı olan bir yaklaşım takip edildiğinden söz konusu çalışmalar dönemin bütün eserlerini kapsayıcı çalışmalar olmaktan uzak kalmışlardır. Bu sebeple eldeki çalışmada Oğuz Türkçesiyle yazılan satır altı Kur'an tercümelerinin tasnifi konusu ele alınmıştır. Araştırmada, mesele sadece bazı ayetler üzerinden değil bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmış, konuyla ilgili literatüre yeni tasnif kriterleri eklenmiş ve böylece daha kapsamlı bir tasnifin ortaya konulması amaçlanmıştır.

2. Eski Oğuz Türkçesiyle Kaleme Alınmış Satır Altı Kur'an Tercümelerinin Tasnifi Çalışmaları

Konuyla ilgili daha önce yapılan tasnif denemeleri şu şekilde özetlenebilir:

Abdülkadir İnan, Kehf suresi 18/9, 10 ve 12. ayetlerle İsrâ suresi 17/23 ve 24. ayetler üzerinden incelediği 16 nüsha üzerinde bir karşılaştırma yapmış ve bu 16 nüshanın birbirinden istinsah edildikleri kanaatine varmıştır (İnan, 1961, s. 17-21).

Muhammed Hamidullah, tespit ettiği nüshaları Fatıha suresi tercümesi esasında kıyaslamış ve buna göre bir tasnifte bulunmuştur (Hamidullah, 1965, s. 65-80).

Ahmet Topaloğlu, satır altı tercümelerin birbiriyle ilgisi konusunda karar verebilmek için henüz yeterli çalışmaların yapılmadığını, bu sebeple nüshaların tek bir kaynağa dayandığını ya da bütün tercümelerin birbirinden istinsah edilmiş çeşitli kopyalar olduğunu öne sürmenin doğru olmadığını söylemiştir (Topaloğlu, 1976, s. 5).

Mustafa Toker; Bursa (Küçük, 2014), Isparta¹ (Toker, 2011) ve Manisa (Karabacak, 1994) nüshalarını, Oğuz Türkçesinde kullanılmayan, bazıları bugünkü çağdaş Kıpçak lehçelerinde de tanıklanan kimi ses, şekil ve kelime hazinesi özellikleri sebebiyle Memlûk Kıpçak sahası eserleri olarak sınıflandırmış (Toker, 2011, s. 35-83; Toker, 2024, s. 29-57) ve üzerinde çalıştığı Isparta nüshasıyla Bursa yazmasının aynı eserden istinsah edildiklerini bildirmiştir (Toker, 2011, s. 32).

Uwe Blaesing; bazı nüshaları, cuma ve cumartesi günlerinin adlandırılması ve A'râf suresi 7/163. ayetten hareketle A tipi, B tipi ve C tipi şeklinde gruplandırmıştır. A tipinde Tiem 40, Leiden Cod. Or. 504 ve Sivas Kongre ve Etnografya Müzesi 84/176 numaralı nüshaları göstermiştir. B tipinde Ankara Millî kütüphane 487 numaralı nüshayı vermiş, C tipinde ise Manisa 931 numaralı nüshayı zikretmiştir (Blaesing, 2013, s. 10-18).

¹ Fahrettin Önder isimli bir kişinin şahsi kitaplığında bulunan yazma, bazı yayınlarda "Fahrettin Önder nüshası" bazı yayınlarda "Konya nüshası" şeklinde geçmektedir. Eserin ilmî neşrini yapan Mustafa Toker, son yayınında "Isparta nüshası" şeklinde adlandırmıştır (Toker, 2024).

Ahmet Akpınar, Fatıha suresi ve Kehf suresi 18/9. ayetinin tercümesi esasında 10 nüshayı incelemiş ve bu nüshaların aynı kaynaktan istinsah edildiklerini ifade etmiştir (Akpınar, 2015, s. 81).

Ali Osman Solmaz, British Library'deki nüsha ve Manisa İl Halk Kütüphanesindeki yazmanın diğer nüshalardan farklı münferit birer eser olduklarını, Bursa ve Fahrettin Önder yazmalarının aynı eserin iki farklı nüshası gibi göründüklerini, Kayseri nüshasının da Bursa ve Fahrettin Önder nüshalarının istinsah edildiği aynı eserden ya da bu iki yazmanın birinden istinsah edildiğini, Sivas Kongre ve Etnografya Müzesindeki 84/176 numaralı yazmanın, Tokat Müzesindeki eserin ve TIEM 40 numaralı nüshanın ise yukarıda zikredilen yazmalardan farklı bir tercümenin nüshaları olabileceğini belirtmiştir (Solmaz, 2016, s. 401-402).

Mustafa Argunşah, Mustafa Toker'in Isparta nüshasıyla Bursa nüshasının aynı eserden kopyalandığı görüşüne işaret ederek kendisi de üzerinde iki yüksek lisans çalışması (Yılmaz B. I., 2015; Yılmaz H. R., 2015) yaptırdığı Kayseri nüshasının bu iki nüshaya dâhil edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Argunşah, 2019, s. 657).

Yaşar Şimşek, *Satırarası Türkçe Kur'an Tercümelerinin Birbiri ile İlgisi ve Tasnifi Üzerine* adlı makalesinde Eski Anadolu Türkçesiyle tercüme edilen 27 nüsha üzerinden bire bir kopya olan ve olmayan nüshaları karşılaştırdığını ifade etmiş ve bu tercümeleri 4 kolda toplamıştır. Manisa nüshası ve British Library nüshasını iki ayrı kol olarak göstermiş, Bursa nüshası ve Isparta nüshasını ise birlikte almıştır. Dördüncü grubu da "TIEM 40, Sivas, Polonya, Kayseri, Tokat, Leiden, Türk Dil Kurumu (7 nüsha), Topkapı (3 nüsha), TIEM (7 nüsha) ve İBB nüshaları" oluşturmuştur. Şimşek, dördüncü gruptaki bu yazmaların ortak bir ana nüshadan kopyalandıklarını söylemiştir (Şimşek, 2019a, s. 60-63). Şimşek; *Türkler ve Kur'an* adlı kitabında da konuyu tekrar gündeme getirmiş ve bugüne ulaşan yazmaları, "1. Orijinal nüshalar (Herhangi bir nüsha ile doğrudan bağlantısı olmayan nüshalar), 2. Diğer nüshalarla çeşitli açılardan benzer olan nüshalar, 3. Bir nüshanın farklı bir istinsahı olan nüshalar" şeklinde sınıflandırmıştır (Şimşek, 2021, s. 68).

Yine Ahmet Akpınar; *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bilinmeyen İki Ayrı Satır Altı Türkçe Kur'an Tercümesi* adlı çalışmasında da "TIEM 40, Sivas EY84/176, Berlin A. Fot 45, Topkapı 252 ve AÜ EY1059" numaralı nüshaların Harezmi Türkçesiyle yazılmış bir ara tercümeden kopyalandığını, Bursa ve Önder nüshalarının ise üçüncü bir ara nüshadan kopyalanmış olabileceğini belirtmiştir (Akpınar, 2021, s. 522-523).

2.1. Bu Çalışmada Teklif Edilen Tasnif Kriterleri

1. Sadece yazmanın başına yahut sonuna bakarak sınıflandırma yapılmamalıdır. Bazı yayınlarda yazmalar, Fatıha suresi esasında tasnif edilmiş, buna göre bazı nüshaların birbirinin aynısı oldukları yönünde görüş bildirilmiştir. Mesela Hamidullah'a göre Tiem 357 numaralı ve Mevlana Müzesi 19 numaralı nüsha birbirinin aynısıdır (Hamidullah, 1965, s. 68). Oysaki yazmalar incelendiğinde Mevlana nüshasının Tiem 357 numaralı nüshadan farklı olduğu yerlerin benzer olduğu yerlerden çok daha fazla olduğu görülmektedir. Aşağıda Maûn suresinin tercümesi üzerinden nüshaların birbirinin aynısı olmadığı gösterilmektedir²:

Mevlana 19:	"1. Görüp °aceblemez misin ol kişiyi ki yalanlar cezâ gününü? Ol kâfir ki Ebû Cehil'dür. 2. Öksüz haqqını virmez anı sürer. 3. Dağı gayrı kişiye öğüt virüp kandırmaz miskînlere yemek yidürmegi, kendü dağı yidürmez. 4. Vay ol namâz kılanlara ki 5. Anlar namâzlarından gâfillerdür. 6. Anlar kim halk-ıçun riyâ iderler. 7. Dağı zekâtı yâ ev âletini men° iderler." (Yaldız, 2025b, s. 524)
Tiem 357:	"1. Ey gördüñ mi ol kim yalan tutdı cezâ virmegi? 2. Pes şol oldur kim gücemleyü sürer öksüzi 3. Dağı kınduramaz ta°âm üzere miskîni 4. Veyldür ya°nî katı °azâb namâz kılıcılara 5. Anlar kim anlar namâzlarından gâfillerdür. 6. Anlar kim anlar riyâ eylerler 7. Dağı yığarlar ev âletin ya zekâtı." (s. 333a)

2. Birkaç ayet üzerinden tasnif yapılmamalıdır: Bugüne kadar yapılan tasnifler, bazı surelerden seçilen bazı ayetler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Oysa belli ayetlere odaklanarak yapılan sınıflandırmalar sağlıklı

² Ayetler verilirken yayınlardaki imla ve noktalama işaretlerine sadık kalınmıştır.

neticeler elde etmeyi engellemektedir. Zira aynı nüshadan istinsah edildiği ilgili tüm çalışmalarda (Toker, 2011, s. 32; Solmaz, 2016, s. 401-401; Argunşah, 2019, s. 657); (Şimşek, 2019a, s. 60-63) kabul edilen Bursa ve Isparta nüshalarının dahi birbirinden ayrıldığı yerler vardır. Mesela; bu iki nüshaya Bakara suresi 2/1, 2 ve 3. ayetlerinin tercümesi çerçevesinde bakılırsa farklı nüshalar olduğu düşüncesi hasıl olur:

Bursa: “bu ahıf hâkķiçün bu Kur’an’da ya’ni hâkķ olduğına Őek gümân yoğdur doğru yol göstericidir müttakîlere anlar kim imân getirür kıyâmet olacağına dahı durđururlar namâzı dahı biz kendüleme vërdüğümüz rızđdan Őadađa ederler ve ol kiŐiler ki inanurlar Őađa inen kitâba senden burun inen kitâblara dahı ve âhirete Şeksüz inanurlar” (Küçük, 2014, s. 87).

Isparta: “İŐte o kitâb. Bunda Őübhe yoğdur korunacağlar için ‘ayn-ı hidâyetdir. Onlar ki ğayba imân idüp emre mutâva’at iderler, namâzı dürüst kılarlar ve kendilerini merzük kıldığımız Őeyden infâk iderler. Onlar ki hem senden evvel indirilenlere hem âhirine hem Őađa indirilene imân iderler, yağini de onlar idinirler.” (Toker, 2011, s. 93).

Yazmalar dikkatli tetkik edildiğinde ise daha geç istinsah tarihli Isparta nüshasının, istinsah edildiği ana nüshada oluŐan eksikliklerden sonra çoğaltıldığı kolayca anlaŐılabılır. Bu husus; Kâf suresi 50/39, 40 ve 41. ayetlerinin tercümesi üzerinden örneklendirilebilir:

Bursa: “pes Őabr eyle yâ Muĥammed anlar eyitgen söz üzre dahı tesbîh ét Tağrı Őükr ile güneŐ çığmazdan burun batmazdan burun dahı geceyile dahı tesbîh eyle sücüddan Őođra dahı dahı kulağ dut ol güne ki nidâ ede münâdî yağın yerden” (Küçük, 2014, s. 305).

Isparta: “Pes Őabr eyle yâ Muĥammed anlar eyitgen söz üzere. Dahı tesbîh it Tağrı Őükri ile güneŐ çığmazdan burun, batmazdan burun dahı. Gice ile dahı tesbîh eyle, sücüddan Őođra dahı. Dahı kulağ dut, ol gün ki nidâ ide münâdî yağın yirden” (Toker, 2011, s. 387).

3. İstisnai durumların olabileceği asla unutulmamalıdır. Nüshaların istinsah edildiği yıllar, o yılların taŐıdıđı Őartlar, imkânsızlıklar göz önünde tutulmalıdır. Yazmaların bazı bölümlerinin nüshanın tamamından farklı karakter sergilemesi, tahrif olan ana nüsha ya da nüshaların varlığına delalet edebilir. Nitekim Isparta nüshasıyla Mevlana nüshası, aynı ayetlerde nüshanın genelinden farklılaŐmaktadır. Bu sebeple yazmalar vücuda getirilirken müstensihlerin, esas nüshanın eksik kısımlarını başka nüshalarla tamamlamıŐ olma ihtimallerini göz ardı etmemelidir. Bunun yanı sıra müstensihlerin de tasarrufları vardır. Kâmil bir müstensih hem cemettiği tercümelemlerle hem derkenar notlarıyla eserini bambaŐka bir hâle getirebilmektedir. Yazmalarda eserin bütününden farklı karakterde tercümelemler bulunması hususuna başka yayınlarda da dikkat çekilmiŐtir: Mustafa Toker, üzerinde çalıştığı Isparta nüshasıyla TIEM 40 nüshasını, Yusuf suresinin sonu ile Ra’d suresinin ilk iki ayeti üzerinden karŐılaŐtırmıŐ, Yusuf suresinin son ayetinde farklı olan tercümelemler Ra’d suresinin baŐlamasıyla benzeŐmeye baŐladıđını, İbrahim suresinde de devam eden bu durumun, Hicr suresinin 15/13. ayetiyle son bulduğunu tespit etmiş, aynı deđiŐikliđin görüldüğü Bursa yazmasıyla Isparta nüshasının istinsah edildikleri ana nüshanın farklı kiŐiler tarafından tercüme edilmiş olabileceği yahut da bu eserlerin farklı tercümelemlerden yararlanılarak yeni bir tercüme olarak ortaya çıkarıldığı sonucuna varmıştır (Toker, 2011, s. 32).

4. “Birbirinin aynısıdır, aynı nüshadan istinsah edilmiştir, kısmen farklıdır, yok denecek kadar az fark taŐımaktadır” yargılarına varırken incelenen metinlerin aynı metnin tercümesi oldukları, aynı yöntemle tercüme edildikleri ve aŐađı yukarı aynı dönemde kaleme alındıkları ihmal edilmemelidir. Benzerlikten kastın ne olduğu üzerinde dikkatli düşünölmelidir. Zira bazı yayınlarda (Şimşek, 2019a, s. 60-63; Şimşek, 2021, s. 66-67) “TIEM 40, Sivas, Polonya, Kayseri, Tokat, Leiden, Türk Dil Kurumu (7 nüsha), Topkapı (3 nüsha), TIEM (7 nüsha) ve İBB nüshasının” birbirinden istinsah edilmiş oldukları öne sürölmüŐtür. Lakin bu çalışmalarda sadece yayınlanan metinler üzerinden verilen örneklere bile Kayseri nüshasının diğer

nüshalardan farklı olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bazı yayınlarda (Argunşah, 2019, s. 657) da Kayseri nüshasının Bursa ve Isparta nüshalarıyla aynı olduğu ifade edilmiştir. Hâlbuki Bursa ve Isparta nüshaları, taşıdıkları yoğun Memlûk Kıpçak sahası ses, şekil ve söz varlığı özellikleri dolayısıyla Oğuz sahası tercümelelerinden ayrılmaktadır. Evet, Kayseri nüshasında, Mevlana nüshasında hatta Anadolu sahasında yapılan diğer bazı tercümelelerde bu iki nüshanın izini takip etmek mümkündür. Ancak, bu yazmaların doğrudan Bursa ya da Isparta nüshalarından istinsah edildikleri düşüncesinden daha çok, bu iki nüshanın kopyalandığı ana nüshadan ya da aynı Kıpçak sahası özellikleri taşıyan bilinmeyen bir başka nüshadan çoğaltıldıkları düşüncesi de akıllara getirilmelidir. Zira Anadolu sahası nüshalarında -müstensihlerin sehven yazıya geçirdikleri hariç- Kıpçak sahası özellikleri görülmemektedir. Bu sebeple tasnif yaparken literatür taraması yapmak elzemdir. Zira Isparta nüshasının ilmî neşrini yapan Mustafa Toker daha 2011 yılında; Bursa, Isparta ve Manisa nüshalarının Memlûk Kıpçak sahası eserleri arasında gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Toker, 2011, s. 35-36).

5. Ahmet Topaloğlu, 1976 yılında “Kur’an tercümelelerinin birbiriyle ilgisi konusunda bir fikir öne sürebilmek için, henüz gerekli çalışmaların yapılmadığını, birkaç ayet tercümesini karşılaştırmak suretiyle doğru bir neticeye varılamayacağını” ifade etmiştir (Topaloğlu, 1976, s. 5). 2025 yılına gelindiğinde ise bu durumun değişmediği, yani hâlâ yeterli çalışmaların yapılmadığı, ilmî neşri yapılmamış onlarca nüsha vasıtasıyla görülmektedir. Elbette tamamı incelenmeyen nüshalar hakkında yorum yaparken temkinli olunmalıdır. Ancak yazmaların tamamının yayımlanmasını beklemenin de meseleyi bir adım dahi ileri götürmeyeceği ortadadır. Bu sebeple, çalışmada yayımlanmamış nüshalara da değinilmiş, tespit edilebildiği kadarıyla kesin hükümlere varmadan yorumlar yapılmış ve yazmalara dair bir fikir oluşturmak istenilmiştir.

2.2. Çalışmada Yapılan Tasnif

Tasnife, Eski Oğuz Türkçesiyle kaleme alınan ilmî neşri yapılmış 14 nüsha ve ilmî neşri yapılmamış 33 yazma³ dâhil edilmiştir. Çalışmada, Eski Oğuz Türkçesi başlığı altında toplanan bu nüshalar; Batı Türkçesi dil özellikleri gösteren, genellikle istinsah edilme yöntemiyle çoğaltılmış, çoğunda ketebe kaydı bulunmayan, dolayısıyla kim tarafından ve ne zaman kaleme alındıkları bilinmeyen yazmalardır. Bu sebeple, nüshaları dönemlere ayırmada bazı problemler ortaya çıkmaktadır. Harekesiz nüshalarda, dudak uyumunu takip etmek ve bundan hareketle bir çıkarım yapmak da mümkün olmamaktadır. Ayrıca, yazma harekeli bile olsa; müstensih, istinsah tarihi ve istinsah yeri bilirse de ana nüshaya sadık kalma çabası; müstensih, dönemin dil ve imla hususiyetlerini metne yansıtmaktan geri tutmaktadır. Kimi metinlerde müstensihlin tasarrufları takip edilebilse de üzerinde herhangi bir ilmî çalışma yapılmamış, tamamı neşredilmemiş nüshalarda doğru hükme varma imkânı bulunmamaktadır. Bu sebeple, Eski Oğuz Türkçesi temelinde kaleme alınmış tercümeleler, Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi, Klasik Osmanlı Türkçesi Dönemi şeklinde sınıflandırılmak yerine ortak küme Eski Oğuz Türkçesi başlığı altında incelenmiştir. Zira, Eski Oğuz Türkçesinin “18. yüzyıla kadar gerek konuşma dilinde ve gerekse halkı şuurlandırmak için kaleme alınan metinlerde kullanıldığı” Türkologlar tarafından kabul edilmektedir (Korkmaz, 2020, s. 113).

Bu çalışmada; söz konusu yazmaların, Kur’an’daki bazı tekit (pekiştirme) ifadelerinin tercümesinde kullanılan “bayık” yahut “tahkik” kelimeleri esasında tasnif edilebileceği iddia edilmektedir. Çünkü tekit ifadeleri, Kur’an-ı Kerim’in zengin kelime hazinesi içerisinde sıkça rastlanılan unsurlardır. Bir ayet, bir cüz ya da bir surede değil Mushaf’ın tamamında kendisini gösteren bu ifadelerin Kur’an ayetlerinin üçte birinden daha fazla olduğu araştırmacılar tarafından da ifade edilmiştir (er-Râvî, 2002, s. 176; Altın, 2017, s. 167-183). Bundan hareketle, çalışmada “bayık” ve “tahkik” kelimeleri esasında bir tasnif ortaya konulmuş ve söz konusu yazmalar, bu kelimeler esasında şöyle sınıflandırılmıştır:

³ Erişimi olan yazmalar; Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı resmî sitesi <https://portal.yek.gov.tr/> adresinden, Milli Kütüphane <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/> adresinden, İBB kütüphanesi <https://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/tr> adresinden ve Diyanet İşleri Başkanlığı <https://kutuphane.diyanet.gov.tr/YazmaEserSearch.aspx> adresinden online incelenmiştir. Erişimi olmayan yazmalar için ise kütüphane/müzelere başvuru yapılmış, bazı yazmaların tamamı; bazı yazmaların ise belli bir bölümü edinilerek incelemeler gerçekleştirilmiştir.

2.2.1. Bayık Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelere

“Bayık” kelimesinin tanıklandığı en eski nüshayla benzeşen tercümelere bu gruba dâhil edilmiştir: “TİEM 40 numara (Topaloğlu, 2018), Sivas Kongre ve Etnografya Müzesi E. Y. 84/176 numara (Akar, 1992; Delice, 1992; Alper, 1998; Kütükçü, 2005; Eskivar, 2005; Küpeli, 2006; Ayhan, 2007), Bursa Yazma Eserler Kütüphanesi Ulu Cami 53 numara (Türe, 2018), Bursa Yazma Eserler Kütüphanesi Ulu Cami 54 numara, Bibliotheca Apostolica Vaticana Vat. Ar. 200 numara (Cesaret, 2022), Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi 11681 numara (Kıvrak S. , 2023; Kıvrak T. K., 2023; Üçler, 2023), Berlin Kütüphanesi A. Fot 45 numara (Tuna, 2016), Diyanet Kütüphanesi 288/279 numara (Aksu, 2023), Diyanet Kütüphanesi 86 numara, Diyanet Kütüphanesi 21 numara, Mevlana Müzesi 49 numara, Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Koleksiyonu / 00003 numara, Kastamonu Halk Kütüphanesi 3553 numara, Dr. Rıfki Kâmil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi Tarihi Belgeler Müzesi 1790 numara, TİEM 257 numara, TİEM 357 numara, TİEM 508 numara, Tavşanlı Zeytinolu İlçe Halk Kütüphanesi 43 Ze 962 numara, Safranbolu Belediye Kütüphanesi 564 numara, TDK Kütüphanesi A532 numara, Çorum 10172 numara (Karakaya, 2021; Ulusoy, 2021), Topkapı Sarayı Müzesi Koşuşlar Kitaplığı 252 numara (Şimşek, 2017), Ankara Etnografya Müzesi 10113 numara, TDK Kütüphanesi B1 numara, TDK Kütüphanesi B2 numara, Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı K. 270 numara, Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı K.247 numara, TDK Kütüphanesi A547 numara, Leiden Cod. Or. 504 (Blaesing, 2013).”

2.2.2. Tahkik Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelere

Tahkik Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelere kendi içerisinde A ve B olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir. A Grubu'na giren *Tahkik Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelere* başlığı altında, “tahkik” kelimesinin tanıklandığı ve benzer özellikler gösteren tercümelere toplanmıştır. Bu tercümelere şunlardır:

“Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi 26786 numara (Yılmaz H. R., 2015; Yılmaz B. I., 2015), Mevlana Müzesi 19 numaralı nüsha (Yıldız, 2025a), Mevlana Müzesi 4687 numara, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdai Efendi / 00001 numara, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdai Efendi / 00030 numara, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdai Efendi / 00031 numara, Millî Kütüphane 06 Mil Yz B 502 numara (Akpınar, 2015), İBB Kütüphanesi MC_Yz_0.000011 numara, TDK Kütüphanesi A481 numara, TDK Kütüphanesi B3 numara.”

B Grubu'na giren *Tahkik Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelere* başlığı altında ise “tahkik” kelimesi kullanılmakla beraber diğer tahkik grubu tercümelereinden farklı olan tercümelere verilmiştir. Bu tercümelere arasında dâhil edilenler aşağıda dikkatlere sunulmuştur:

“Mevlana Müzesi 10 numara, Millî Kütüphane 6 Mil Yz B 50/1 - 06 Mil Yz B 50/2 numara (Akpınar, 2021; Yıldız, 2024) ve Millî Kütüphane 06 Mil Yz B 487 numara (Blaesing, 2013).”

2.2.3. Karma Özellik Gösteren Kur'an-ı Kerim Tercümelere

Bu grupta hem “bayık” hem de “tahkik” özelliği gösteren nüshalar toplanmıştır. Ancak, burada verilen nüshaların bazılarının; özellikle Bakara ve Âl-i İmrân Sureleri içerisinde karma bir görünüm sergilediklerini vurgulamak gerekmektedir. Bu surelerden sonra nüshalar bir grupta ağırlık göstermişler, karmaşık yapı görünümü azalmıştır.

“Mevlana Müzesi 6385 numara, Süleymaniye Kütüphanesi 00293 numara,⁴ Ankara Üniversitesi EY1059 numara (Akpınar, 2021),⁵ Wrocław (Polonya) Ms. Or. I-8 numara, (Pamak, 2019)⁶ TİEM 20 numara,⁷ TİEM 255 numara.”⁸

⁴ Yazmanın genelinde “tahkik” grubu özellikleri göstermektedir.

⁵ Yazmanın genelinde “bayık” grubu özellikleri göstermektedir.

⁶ 33 varaktan ibaret olan eser, iki tercümeden de istifade edilerek oluşturulmuştur. Yazma üzerinde YL çalışması yapan Seyran Ayşe Pamak, eserdeki eksik kısımlardan hareketle tercümenin medrese öğrencilerine Arapça öğretmek amacıyla yazıldığını yahut da bir öğrencinin hocasının dediklerini kaleme aldığı talim metni olduğunu ifade etmiştir (Pamak, 2019, s. 10).

⁷ Yazmanın genelinde “bayık” grubu özellikleri göstermektedir.

⁸ Yazmanın genelinde “bayık” grubu özellikleri göstermektedir.

3. Tasnifin Örnekler Üzerinden Yorumlanması ve İstisnai Durumlar

1. Çalışmada yapılan tasnif, en eski tarihteki oldukları düşünülen Bayık ve Tahkik gruplarına ait üçer⁹ nüsha üzerinden gösterilmiştir. Örneklendirme, Bayık Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelereinden "Tiem 40, Sivas Kongre ve Etnografya Müzesi E. Y. 84/176 ve Berlin Kütüphanesi A. Fot 45" numara; Tahkik Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelere A grubundan ise "Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi 26786, Mevlana Müzesi 19 ve İBB Kütüphanesi MC_Yz_0.000011¹⁰ numaralı nüshalar" üzerinden yapılmış, aynı ayetlerin her iki grupta nasıl tercüme edildiği verilerle hem gruplar arasındaki farkların daha net görülmesi hem de aynı gruba dâhil edilen nüshalar arasındaki benzerliğin ortaya konulması amaçlanmıştır. Burada, bir kategori altında tasnif edilen nüshaların tamamen aynı olmadıklarını, kimi zaman cümle dizilişi kimi zaman da muadil kelime tercihleri sebebiyle bazı ayrımlar gösterdiklerini de vurgulamak gerekir. Lakin bu çalışmada farklılıklardan daha ziyade benzerlikler üzerine yoğunlaşmış ve benzerliklerden hareketle örnekler verilmiştir.

Nûr suresi 24/34. ayetinin tercümesinde her iki grup da kendi içlerinde farklılık göstermemiştir:

Bayık Grubu Kur'an Tercümelere:

- Tiem 40:** "Dakı **bayık** indürdük size âyetler bellüler, dakı beñdeş anlardan kim geçdiler sizden ilerü, dakı öğüt sakınıcılara." (Topaloğlu, 2018, s. 258)
- Sivas:** "dakı **bayık** indirdük size âyetler bellüler, dakı beñdeş, anlardan kim geçdiler sizden ilerü, dakı öğüt sakınıcılara" (Alper, 1998, s. 150).
- Berlin:** "dahı **bayık** indürdük size âyetler bellüler dahı beñdeş anlardan kim geçdiler sizden ilerü dahı öğüt sakınıcılara." (Tuna, 2016, s. 210).

Tahkik Grubu Kur'an Tercümelere: A Grubu

- Kayseri:** "**taḥkik** biz indürdük size bellü edici âyetler dahı 'acâyib kışşalar sizden öñdin geçen ümmetlerden dahı öğütler Allâhdan qorqucılar-içün." (Yılmaz H. R., 2015, s. 98).
- Mevlana 19:** "**Taḥkik** biz indürdük size bellü idici âyetler, dahı 'acâyib kışşalar sizden öñdün geçen ümmetlerden, dahı öğütler Allâh'dan qorqucılar için." (Yaldız, 2025b, s. 339)
- İBBK:** "**Taḥkik** biz indürdük size bellü idici âyetler, dahı 'acâyib kışşalar sizden öñdün geçen ümmetlerden, dahı öğütler Allâh'dan qorqucılar-içün." (s. 249b)

Tâhâ suresi 20/69. ayetinin tercümesinde, Bayık grubunda Sivas nüshasının *mekr ü câzûlıkdur* dizilişi sebebiyle küçük bir farklılık göstermesi dışında gruplar arasında ayrılık yoktur.

Bayık Grubu Kur'an Tercümelere:

- Tiem 40:** "Dakı bırak anı kim sağ elündedür, yuda anı kim eylediler. **Bayık** eyledükleri cāduluk mekridür; dakı kurtılmaya cādû kanda kim geldi." (Topaloğlu, 2018, s. 234)
- Sivas:** "dahı bırak ol-kim sağ elündedür, yuda anı-kim eylediler. **bayık** eyledükleri mekr ü câzûlıkdur dakı qurtılmaya câzû kanda kim geldi" (Alper, 1998, s. 74)
- Berlin:** "dahı bırak ol kim sağ elündedür yuda anı kim eylediler. **bayık** eyledükleri cāduluk mekridür dahı qurtılmaya cādû kanda kim geldi." (Tuna, 2016, s. 186)

⁹ Çalışmanın kapsamını aşmamak için örnekler üç nüsha üzerinden verilmiştir.

¹⁰ Örnekler verilirken İBBK şeklinde kısaltılmıştır.

Tahkik Grubu Kur'an Tercümeleri: A Grubu

- Kayseri:** “dahı birağ elünde olan nesneyi yudar anlaruñ işledügi nesneleri **taḥkik** anlaruñ işledükleri sāḥir mekridür¹¹ sāḥirler felāḥ bulmazlar her ḳanda olsa.” (Yılmaz H. R., 2015, s. 78)
- Mevlana 19:** “Daḥı birağ elünde olan nesneyi, yudar anlaruñ işledügi nesneleri. **Taḥkik** anlaruñ işledükleri sāḥir mekridür. Sāḥirler felāḥ bulmazlar her ḳanda olsa.” (Yaldız, 2025b, s. 313)
- İBBK:** “Daḥı birağ elünde olan nesneyi, yudar anlaruñ işledügi nesneleri. **Taḥkik** anlaruñ işledükleri sāḥir mekridür. Sāḥirler felāḥ bulmazlar her ḳanda olsa.” (s. 223a)

Zümer suresi 39/42. ayetinin tercümesinde Tahkik Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümeleri birbirinin aynısıdır. Bayık grubu tercümelerde ise Tiem 40 ve Sivas nüshasında görülen -ya'nî anı dağı alur- derkenar notu, Berlin nüshasında yer almamıştır. Bayık Grubu Kur'an-ı Kerim tercümelerinin bilinen en eski tarihli Tiem 40 numaralı nüshadır. Bayık grubuna dâhil edilen yazmalara ya Tiem 40 numaralı nüsha yahut da bu nüshanın da istinsah edildiği başka bir ana nüsha kaynaklık etmiştir. Tiem 40 numaralı nüshanın bariz bir özelliği derkenar notlarıdır. Yazmayı yayına hazırlayan Ahmet Topaloğlu, bu notları italik bir biçimde vererek metindeki yerini vurgulamıştır. Ancak, yapılan incelemeler neticesinde bayık grubuna dâhil edilen tüm yazmalarda ilgili derkenar notlarının her zaman kopyalanmadığı tespit edilmiştir.

Bayık Grubu Kur'an Tercümeleri:

- Tiem 40:** “Tañrı alur canları ölmegi vaktında; dakı anı kim ölmedi uykusu vaktında -ya'nî anı dağı alur-. Pes dutar anı kim hükm eyledi anun üzere ölümü; dakı viribir birisin adanılmış vakta degin. **Bayık** şunun içinde nişanlardur bir kavma kim endişe eylerler.” (Topaloğlu, 2018, s. 331)
- Sivas:** “Tañrı alur canları ölmegi vaḳtinde dakı anı kim ölmedi uykusu vaktinde *ya'nî anı dağı alur* pes dutar anı-kim hükm eyledi anuñ üzere ölümü dakı viribir birisin adanılmış vaḳte degin **bayık** şunuñ içinde nişanlardur bir ḳavme kim endişe eylerler” (Küpeli, 2006, s. 56)
- Berlin:** “Tañrı alur canları ölmegi vaḳtında daḥı anı kim ölmedi uykusu vaktında pes dutar anı kim hükm eyledi anuñ üzere ölümü daḥı viribir birisin adanılmış vaḳta degin. **Bayık** şunuñ içinde nişanlardur bir **ḳavma** kim endişe eylerler.” (Tuna, 2016, s. 280)

Tahkik Grubu Kur'an Tercümeleri: A Grubu

- Kayseri:** “Tañrı ta'ālā ḳabz eder cānları öldükleri vaḳt daḥı ol ki ölmez uykusunda döndermez tenine üstine ölümü hükm eyledügi cānı daḥı vëribir birisini 'ömür müddeti tamām olunca **taḥkik** anda āyetler vardur bir ḳavme ki fikr ederler.” (Yılmaz H. R., 2015, s. 154)
- Mevlana 19:** “Tañrı ta'ālā ḳabz ider cānları öldükleri vaḳt. Daḥı ol ki ölmez uykusunda, döndermez tenine üstine ölümü hükm eyledügi cānı. Daḥı viribir birisini 'ömr müddeti tamām olunca. **Taḥkik** anda āyetler vardur bir ḳavme ki fikr iderler.” (Yaldız, 2025b, s. 416)

¹¹ Yılmaz yayınında: mekirdür.

İBBK: “Tañrı ta°alā kabz ider cānları öldükleri vaqt. Dañı ol ki ölmez uykusında, döndermez tenine üstine ölümü hüküm eylediği cānı. Dañı viribir birisini °ömr müddeti tamām olunca. **Tahkik** anda āyetler vardır bir kavme ki fikr iderler.” (s. 257b)

Mutaffifin suresi 83/4. ve 5. ayetlerinin tercümesinde Sivas nüshasında *ulu* yerine *ol* kelimesi kullanılması haricinde gruplar arasında bir fark yoktur:

Tiem 40: “Ay, sanmaz mı şunlar, **bayık** anlar dirildilmişlerdür ulu gün için.” (Topaloğlu, 2018, s. 445)

Sivas: “iy şanmaz mı şunlar **bayık** anlar dirildilmişlerdür ol gün için” (Kütükçü, 2005, s. 204)

Berlin: “ay şanmaz mı şunlar **bayık** anlar dirildilmişlerdür ulu gün için?” (Tuna, 2016, s. 367)

Tahkik Grubu Kur'an Tercümeleri: A Grubu

Kayseri: “anlar **tahkik** bilmezler mi ki ba°s olacaqlardur bir ulu güne” (Yılmaz H. R., 2015, s. 222)

Mevlana 19: “Anlar **tahkik** bilmezler mi ki ba°s olacaqlardur bir ulu güne?” (Yaldız, 2025b, s. 510)

İBBK: “Anlar **tahkik** bilmezler mi ki ba°s olacaqlardur bir ulu güne?” (s. 331a)

Bu kısımda tekit (pekiştirme) ifadelerinin yer almadığı iki ayet üzerinden örnek verilecektir. Çünkü mevzubahis örnekler, “bayık” ve “tahkik” kelimelerini bünyelerinde barındırmasa da tercüme tekniği ve kelime tercihleri sebebiyle gruplar arasında farklılığı yansıtan ve bu çalışmada yapılan sınıflandırmayı destekleyen niteliktedir. İlk örnek, Taha suresinin ilk ayetidir. Bu ayet, hurûf-ı mukattaa harfleriyle başlamaktadır. İkinci ayet ise Rahman suresinin 55/14. ayetidir. Bu tercümelerde yer alan “tâhâ” ibaresi ve “fahhar” kelimesinin manası her iki grupta da farklı verilmiş ve bu manalar, incelenen tüm nüshalarda - istisnalar hariç- istikrar göstermiştir. Burada bahsedilen istikrarı bozan iki istisna olabilir: Birincisi, ilgili kısımlarda, bayık grubu bir nüshadaki eksikliğin tahkik grubuyla tamamlanması ya da aynı şekilde tahkik grubundaki bir nüshadaki eksikliğin bayık grubuyla tamamlanması; ikincisi ise karma özellik gösteren nüshalardaki müstensih/müellif tasarruflarıdır.

Bayık Grubu Kur'an Tercümeleri:

Tiem 40: “İy er!” (Topaloğlu, 2018, s. 232)

Sivas: “İy er âdemi” (Alper, 1998, s. 66)

Berlin: “iy er!” (Tuna, 2016, s. 183)

Tahkik Grubu Kur'an Tercümeleri: A Grubu

Kayseri: “ayağun yere baş yâ Muhammed” (Yılmaz H. R., 2015, s. 76)

Mevlana 19: “Ayağun yire baş yâ Muhammed.” (Yaldız, 2025b, s. 310)

İBBK: “Ayağun yire baş yâ Muhammed.” (s. 172b)

Bayık Grubu Kur'an Tercümeleri:

Tiem 40: “yaratdı adamı kuru balçıkdan **saksı** gibi” (Topaloğlu, 2018, s. 385)

Sivas: “yarattı âdemi kuru balçıktan **saksı** gibi” (Kütükçü, 2005, s. 235)

Berlin: “yarattı âdemi¹² kuru balçıktan **şaksı** gibi.” (Tuna, 2016, s. 325)

Tahkik Grubu Kur'an Tercümeleri: A Grubu:

¹² Tuna yayımında “âdemi” şeklindedir.

- Kayseri:** yaratdı âdemi Tañrı ta°alā **şakız** gibi balçıkdan
(Yılmaz H. R., 2015, s. 190)
- Mevlana 19:** Yaratdı âdemi Tañrı ta°alā **şakız** gibi balçıkdan
(Yıldız, 2025b, s. 465)
- İBBK:** Yaratdı âdemi Tañrı ta°alā **şakız** gibi balçıkdan
(s. 296a)

2. Araştırma esnasında “tahkik” kelimesinin kullanılmasına rağmen bire bir Tahkik Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelere benzemeyen nüshalar olduğu görülmüş ve bu eserler, asıl grubun alt kategorisi olarak değerlendirilip B başlığı altında sunulmuştur. Tahkik grubu tercümelereinden bire bir istinsah edilmeyen, lakin tamamen de farklı olmayan 3 nüsha vardır. Bu yazmalar birbirlerine de benzememektedir. Aşağıda, araştırmacıların aradaki farkları daha net görebilmesi için hem “tahkik” tercümelere A grubu nüshası *Kayseri* yazmasından hem de “tahkik” tercümelere B grubu yazmaları *Millî Kütüphane 06 Mil Yz B 487* numara ve *Millî Kütüphane 6 Mil Yz B 50/1-06 Mil Yz B 50/2* numaralardan örnekler verilmiştir:

Nur suresi 24/34 ayetinin tercümesi:

- Kayseri:** “**taḥkīk** biz indürdük size bellü edici âyetler daḥı °acāyib kışşalar sizden öñdin geçen ümmetlerden daḥı öğütler Allāhdan ḳorḳucılar-içün.” (Yılmaz H. R., 2015, s. 98)
- Millî Ktp. B 50/1-50/2:** “daḥı **taḥkīk** biz indürdük size °alāmetler āşikāre daḥı meşeller ya°nī °acāyib kışşalar ol kişilerden geçdiler sizden öñdin de naşihatler ve öğütler Tañrı Te°alādan ḳorḳucılar için” (Yıldız, 2024, s. 307)
- 06 Mil Yz B 487:** “**bedürüstī** indürdük size bellü bellü âyetleri meşeli anlardan ki sizden öñürdi ve öğüdü müttakīlere” (s. 247a)

Tāhā suresi 20/69 ayetinin tercümesi:

- Kayseri:** “daḥı bıraḳ elünde olan nesneyi yudar anlarıñ işledügi nesnelere **taḥkīk** anlarıñ işledükleri sāḥir mekridür¹³ sāḥirler felāḥ bulmazlar her ḳanda olsa.” (Yılmaz H. R., 2015, s. 78)
- Millî Ktp. B 50/1-50/2:** “daḥı bıraḳ şaḡ elündeki °aşayı yürüsün kim anlarıñ itdükleri cāzūlīḳların ve siḥrlere bāḫıl olsun **taḥkīk** işlemediler illā cāzūlar mekrin işlediler daḥı felāḥ bulmazlar sāḥirler her ḳanda gelse” (Yıldız, 2024, s. 282)
- 06 Mil Yz B 487:** “Bıraḳ şaḡ elinde olan yutsun **taḥkīk** anlarıñ işi ne ki işlerlerse cāzūlīḳ mekrini ve ḳurtarmaz cāzūyı nereden gelürse” (s. 219b)

Zümer suresi 39/42. ayetinin tercümesi:

- Kayseri:** “Tañrı ta°alā ḳabz eder cānları öldükleri vaḳt daḥı ol ki ölmez uyḳusunda döndermez tenine üstine ölümü ḥükm eyledügi cānı daḥı veribir birisini °ömür müddeti tamām olunca **taḥkīk** anda âyetler vardur bir ḳavme ki fikr ederler.” (Yılmaz H. R., 2015, s. 154)
- Millî Ktp. B 50/1-50/2:** “Tañrı Te°alādur ḳabz idici cānları öldükleri vaḳt daḥı ol ki ölmez uyḳusunda pes döndermez cānı ḥükm eyledügi üstine ölümü daḥı viribir bir

¹³ Yılmaz yayınında: mekirdür.

ğayrısını °ömr müddeti tamām olunca **tahkik** anda âyetler vardır bir kavme ki fikr iderler” (Yıldız, 2024, s. 378)

06 Mil Yz B 487: “Tañrı öldürür tenleri ölüm vaktinde ol ki ölmez uykusında dutar anı ki geçdi üzerine ölüm ve göndere ğayrıyı bir bellü vakte degin **tahkik** anda âyetler vardır fikr iden kavme.” (s. 325a/b)

Mutaffifin suresi 83/4. ve 5. ayetlerinin tercümesi:

Kayseri: “anlar **tahkik** bilmezler mi ki ba°s olacakturdur bir ulu güne” (Yılmaz H. R., 2015, s. 222)

Millî Ktp. B 50/1-50/2: “bilmezler mi anlar **tahkik** anlar yine dirileceklerdür bir ulu gün için” (Yıldız, 2024, s. 461)

06 Mil Yz B 487: “şanmazlar mı kıparlar ulu gün-içün ya°nî kıyâmet” (s. 420a)

Tâhâ suresi 20/1 ayetinin tercümesi:

Kayseri: “ayağun yere baş yâ Muhammed” (Yılmaz H. R., 2015, s. 76)

Millî Ktp. B 50/1-50/2: “ayağun yire baş yâ Muhammed” (Yıldız, 2024, s. 279)

06 Mil Yz B 487: “İy Muhammed °aleyhi’s-selâm” (s. 216b)

Rahman suresi 55/14. ayetinin tercümesi:

Kayseri: “yaratdı âdemi Tañrı ta°âlâ **şakız** gibi balçıkdan” (Yılmaz H. R., 2015, s. 190)

Millî Ktp. B 50/1-50/2: “yaratdı âdem oğlanını kıru balçıkdan dahı yaratdu Tañrı Te°âlâ” (Yıldız, 2024, s. 423)

06 Mil Yz B 487: “İy âdemler ve periler, yaratdı âdemi kıru balçıkdan şakısı gibi” (s. 376a)

3. Bayık Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelerinde, zikredilmesi gereken önemli bir husus vardır. İstinsah tarihi daha geç olduğu düşünölen bazı nüshalarda (Çorum Müzesi nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı 252 numaralı nüsha, Tiem 74 numaralı nüsha, Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı K.270 numaralı nüsha, Mevlana Müzesi 49 numara ve TDK Kütüphanesi B1 ve B2 numaralı nüshalar) “bayık” kelimesinin yanında “tahkik” ve “şeksüz” kelimelerinin de kullanıldığı görölmüştür. Hatta Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı 252 numaralı nüshada hiç “bayık” kelimesi geçmez. Bahsi geçen nüshalar incelendiğinde tercüme yöntemi ve kelime kadrosu açısından Bayık Grubu Kur'an Tercümelerinin en eski tarihli olarak belirlenen Tiem 40 nüshasına benzedikleri görölmektedir. Bu sebeple burada bayık ve bayık gibi eski kelimelerin unutulduğu bir zamanda istinsah edilen nüshalarda; müstensih tasarruflarının devreye girdiği, ana nüshadaki kelimeyi bilmeyen müstensihlerin bunun yerine aşına oldukları kelimeyi yazdıkları düşünölmelidir. Nitekim Çorum Müzesi nüshasında Âl-i İmrân suresi 3/38. ayetinin tercümesinde müstensihinin hem “bayık” hem “tahkik” kelimelerini yan yana kullanması yaşadıkları kafa karışıklığına delalet eder niteliktedir:

“anda kığırdı zekeriyyâ çalabısına aytdı çalabum bağışla başa kıatundan nesil ya°nî döl aru **bayık tahkik** sen işidicisin du°âyı.” (Ulusoy, 2021, s. 81)

Bayık grubuna dâhil edilip “bayık” kelimesi yerine daha çok “tahkik” ve “şeksüz” kelimeleri kullanılan tercümelere örnek teşkil etmesi için ilmi neşri yapılan Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı 252 numaralı nüsha üzerinden 1. maddede zikredilen ayetlerin tercümelere verilmiştir:¹⁴

“dahı **tahkik** indürdük üzerünüze âyetler bellüler dahı beñdeş anlardan kim giçdiler sizden ileri dahı öğütdür sakıncılara” (Şimşek, 2017, s. 229)

“dahı bırağ anı kim sağ elinde yuğa anı kim eylediler **şeksüz** eyledükleri mekrdür cāzūluğın dahı kırtaralmaya cāzū kıanda geldi” (Şimşek, 2017, s. 211)

“Tağrı alur cānları ölüm vaqtinde dahı ol kim olmadı uykusı vaqtinde bes dutar ol kim hüküm eyledi anuñ üzere ölümü dahı viribir birisin adanılmış vaqte degin **şeksüz** şunuñ içinde nişānlardur bir kıavm kim endişe eylerler” (Şimşek, 2017, s. 282)

“ey şanmazlar mı şunlar kim **şeksüz** anlar dirildilmişlerdür ol günüçün ulu” (Şimşek, 2017, s. 346)

“Ey er” (Şimşek, 2017, s. 209)

“yaratdı âdemî kıuru balçıkdan şaksı gibi”

(Şimşek, 2017, s. 316)

Yine bayık grubu bazı tercümelere dikkati çeken bir husus da Tiem 40’a göre özet tercüme hüviyeti göstermeleridir. Bilhassa Çorum nüshasında tercümelere oldukça kısalmıştır. Bu husus yukarıda da verilen ayet tercümelere üzerinden gösterilmektedir:

“**bayık** indürdük âyetleri beñzerler anlar geçdiler öğüt şakıncılar.” (Karakaya, 2021, s. 55)

“sağ elüñdür eylediler eyledükleri cāzūluğın cāzū kıanda kim geldi.” (Ulusoy, 2021, s. 218)

“teğri cānları vaqtinde ölmedi uykusı vaqtinde tutar anı kim hüküm eyledi anuñ üzere ölüm veribir birisini vaqte degin adanılmış **bayık** şunun içinde nişānlardur kıavim kim endişe eylerler.” (Karakaya, 2021, s. 109)

“ey şanmazmı şunlar anlar dirildilmişdür. ol günüçün ulu.”

(Karakaya, 2021, s. 186)

“ey er” (Ulusoy, 2021, s. 215)

“ademi¹⁵ şaksı gibi yaratdı” (Karakaya, 2021, s. 146)

4. Bazı yazmalarda hem bayık grubu tercümelere hem de tahkik grubu Kur’an tercümelere hususiyetleri birlikte görülmüştür. Lakin bu hâl, kimi yazmalarda daha sınırlıyken bazı yazmalarda daha yoğun olarak tanımlanmıştır. Böyle nüshalarda, yazmanın muhtevası dikkate alınmış, nüshanın genel özelliklerine göre hüküm verilmiştir. Eğer nüshalar, sınırlı yerlerde diğere gruba benziyorsa bu durum tabii karşılanmış, ikili görünüme daha çok ayet tercümesinde rastlanıyorsa bu nüshalar ayrı bir kategori olarak değerlendirilip *Karma Özellik Gösteren Kur’an-ı Kerim Tercümelere* başlığı altında tasnif edilmiştir. İlgili husus, *Tahkik Grubu Kur’an-ı Kerim Tercümelere*nden Mevlana nüshası ve *Karma Özellik Gösteren Kur’an-ı Kerim Tercümelere* grubuna dâhil edilen Tiem 20 ve Süleymaniye Kütüphanesi 00293 numaralı yazmalar üzerinden izah edilerek örneklendirilebilir. Mevlana nüshasında aynı aralıkta, yalnızca beş kez “bayık” kelimesi geçmektedir ve bu yerlerde ayetlerin tercümelere Tiem 40 nüshasına benzemektedir. Yazmanın geneline bakıldığında Mevlana nüshasının sınırlı sayıda ayette Tiem 40’la aynı olduğu görülmüştür. Belli ki Mevlana nüshasının istinsah edildiği ana nüsha bazı sebeplerden dolayı hasara uğrayarak eksilmiş, böylece ilgili mesele ortaya çıkmıştır. Söz konusu mevzu, aşağıda verilen Bakara suresi 2/6, 12 ve 20. ayetler üzerinden örneklendirilmektedir:

¹⁴ Çalışmanın kapsamını aşmamak için ilgili yazmaların tamamından örnekler verilememiştir.

¹⁵ Karakaya yayınında: “adami”.

- Tiem 40:** “**Bayık** anlar kim kâfir oldular, barabardur anlarun üzere: korkıttun mı kim anları ya korkıtmadun mı anları, inanmazlar.” (Topaloğlu, 2018, s. 34)
- Mevlana 19:** “**Bayık** anlar kim kâfir oldular, berâberdür anlaruñ üzre kırkutduñ mı anları yâ kırkutmaduñ mı anlar inanmazlar.” (Yaldız, 2025b, s. 114)
- Tiem 40:** “**Bayık** anlar fesad eyleyicilerdür, velâkin bilmezler.” (Topaloğlu, 2018, s. 35)
- Mevlana 19:** “İy **bayık** anlar fesâd eyleyicilerdür velîkin bilmezler.” (Yaldız, 2025b, s. 115)
- Tiem 40:** “Yakın olur ıldırım kim kapa gözlerini anlarun. Her nice kim aydıñ eyledi anlarun için yürüdiler aydıñlık içinde; dakı kaçan karañurdı anlarun üzere turdılar. Dakı eger dilese-di Tañrı gidere-di kulağın anlarun, dakı gözlerini anlarun. **Bayık** Tañrı her nese üzere güci yiterdür.” (Topaloğlu, 2018, s. 35)
- Mevlana 19:** “Yakın olur ıldırım kapa gözlerin anlaruñ her niçe kim aydın eyledi anlaruñ-çun yürüdiler aydıñlık içinde dahı kaçan karañurdı anlaruñ üzere turdılar. Eger Tañrı dileseydi gidereydi kulağın anlaruñ dahı gözlerin anlaruñ **bayık** Tañrı, her nesne üzere güci yitendür.” (Yaldız, 2025b, s. 115)

Tiem 20 ve Süleymaniye Kütüphanesi 00293 numaralı nüshalardaki görülen ikili görünüm Mevlana Müzesi 19 numaraya kıyasla oldukça fazladır. Bu yazmalar Mushaf'ın başından üç cüz kadarlık olan bir bölümünde karma görünüm sergilemektedirler. Havva Yaldız, *16. Yüzyılda Muhammed Bin Yusuf Tarafından İstinsab Edilmiş Satır Altı Kur'an Tercümesi* adlı doktora tezinde bu nüshaların ağırlıkla hangi gruba benziyorlarsa o gruba dâhil edilmesi yönünde görüş beyan etmiştir (Yaldız, 2025a, s. 34). Lakin, tamamı incelenmemiş bu yazmaların gösterdiği yapının doğru olarak tespit edilemeyeceği endişesi sebebiyle, eldeki çalışmada bu tipteki nüshalar *Karma Özellik Gösteren Kur'an-ı Kerim Tercümeleri* başlığı altında toplanmıştır.

Tiem 20 numaranın başları, “tahkik” grubu tercümelerine benzerken devamı “bayık” grubu Kur'an tercümelerine benzemektedir. Süleymaniye Kütüphanesi 00293 numaralı yazma ise bunun tam aksine başlangıçta “bayık” grubu tercümelerine benzerken devamında “tahkik” grubu Kur'an tercümelerine benzemektedir. Burada, söz konusu iki nüshanın hem “bayık” grubu hem de “tahkik” grubu özelliği gösterdiği Âl-i İmrân suresi 3/68 ve Nûr suresi 24/34. ayetlerinin tercümeleri üzerinden örneklendirilmiş ve mevzunun anlaşılabilirliğine katkı sağlaması için her iki grubun en eski tarihlisi olduğu düşünülen Tiem 40 ve Kayseri nüshaları da örneklere eklenmiştir:

- Kayseri** “**tahkik** lâyıķ olan nâsdan İbrâhîme aña tâbi° olanlardan dahı işbu nebîdür dahı îmân getürenlerden Tañrı ta°âlâ yardım idicidür mü°minleruñ Tañrıdan isterler” (Yılmaz B. I., 2015, s. 105)
- Tiem 20** “**Tahkik** lâyıķ olan nâsdan İbrâhîm'e, aña tâbi° olanlardan dahı işbu nebîdür. Dahı îmân getürenlerden. Dahı Tañrı ta°âlâ yardım idicidür mü°minleruñ, Tañrı'dan isterler.” (s. 43a)

- Tiem 40** “**Bayık** adamıların yakınrağı -ya haklurağı- İbrâhim'e anlardır kim uydılar ana, dakı uşbu peygambar, dakı anlar, dakı anlar kim imân getürdiler. Dakı Tañrı mu'minlerün arka viricisidür.” (Topaloğlu, 2018, s. 68)
- S. Ktp. 00293:** “**Bayık** âdemilerün yakınrağı yâ haklurağı İbrâhime anlardır kim uydılar aña dahı işbu peygamber dahı anlar kim imân getürdiler dahı Tañrı'ya mü'minleriñ arka viricisidür.” (s. 24b)

İki nüshanın da dikkati çeken bir diğer hususiyeti daha vardır. Tiem 20 nüshasında bayık grubu özelliği görülen yerlerde, pekiştirme ifadesi için “tahkik” kelimesi kullanılırken Süleymaniye Kütüphanesi 00293 numaralı yazmada da tahkik grubu özelliği görülen yerlerde “bayık” kelimesi kullanılmıştır. Bayık grubu Kur'an tercümelerinde, tekit ifadesi için “tahkik” ve “şeksüz” kelimelerinin kullanıldığı pek çok yazma olduğundan yukarıda¹⁶ bahsedilmiştir. Ali Cin de bir makaleyle incelediği Çorum nüshası üzerinden bu hususa dikkat çekmiştir (Cin, 2018, s. 130). Benzer şekilde Tahkik grubu Kur'an tercümelerinde de “tahkik” yerine “bayık” kelimesinin kullanıldığı yazmalar olduğu da bu çalışmada ortaya konulmuştur: Millî Ktp. B 50/1-50/2 numara ve Süleymaniye Kütüphanesi 00293.

Nûr suresi 24/34. ayetinin tercümesinde bayık grubu hususiyeti gösteren Tiem 20'de “tahkik” kelimesi kullanılırken tahkik grubu hususiyeti gösteren Süleymaniye Kütüphanesi 00293 numarada da “bayık” kelimesi kullanılmıştır:

- Tiem 40:** “Dakı **bayık** indürdük size âyetler bellüler, dakı **beñdeş** anlardan kim geçdiler sizden ilerü, dakı öğüt sakıncılara.” (Topaloğlu, 2018, s. 258)
- Tiem 20:** “dakı **tahkik** indirdük size âyetler bellüler, dahı **meşel**, anlardan kim geçdiler sizden ilerü, dakı öğüt sakıncılara.” (s. 275a)
- Kayseri:** “**tahkik** biz indürdük size bellü edici âyetler dahı °acâyib kışşalar sizden öñdin geçen ümmetlerden dahı öğütler Allâhdan qorqucılar-içün.” (Yılmaz H. R., 2015, s. 98)
- S. Ktp. 00293:** “**bayık** biz indirdik size bellü idici âyetler dahı °acâyib kışşalar sizden öñdin [geçen ümmetlerden]¹⁷ dahı öğütler Allâh'dan qorqucılar içün.” (s. 143a)

5. “Tahkik” kelimesinin geçtiği en eski tarihli nüshalar, Memlûk Kıpçak Türkçesiyle kaleme alınan Bursa, Isparta ve Manisa nüshalarıdır. Bu sebeple Tahkik Grubu Kur'an Tercümelerini, Memlûk Kıpçak sahası Kur'an tercümelerinden başlatmak gerekmektedir. Tahkik kelimesinin Anadolu'ya gelişi ya bu yazmalar ya da bu yazmaların çoğaltıldıkları esas nüshalar vasıtasıyla olmuştur. Zira tahkik grubuna dâhil edilen nüshalar tetkik edilince; Eski Oğuz Türkçesi ile kaleme alınan yazmaların, Kıpçak Türkçesiyle yazılmış nüshalardan Kıpçak unsurlarının arındırılmasıyla oluşturulduğu net bir şekilde görülmektedir.

Bakara suresi 2/33. ayetinin tercümesi
Memlûk Kıpçak Türkçesiyle kaleme alınan yazmalar:

- Bursa:** “Eyitdi Tañrı Ta'âlâ iy Âdem haber vèr anlara adlarını her nesnenüñ pes ol vaqt kim haber vèrdi anlara adlarını her nesnenüñ eyitdi Tañrı Ta'âlâ ben size eyitmedüm mi ki **tahkik** ben bilür-men gökler gaybını yerler gaybını dahı dahı bilür-men siz

¹⁶ Bk. Tasnifin Örnekler Üzerinden Yorumlanması ve İstisnai Durumlar bölümü 3. Madde.

¹⁷ Sehven yazılmadığı düşünülen bu kelime grubu tarafımızca eklenmiştir.

- âşikâre eylegeni yürekde yaşurğanı dağı bilür-men” (Küçük, 2014, s. 88)
- Isparta:** “Eyitdi Tañrı Ta°ālā: iy Ādem, haber vir anlara adlarını her nesnenüñ. Pes ol vaqt kim haber virdi anlara adlarını her nesnenüñ. Eyitdi Tañrı Ta°ālā: Ben size eyitmedüm mi ki **tahkik** ben bilür-men gökler ğaybını, yirler ğaybını? Dağı bilür-men siz âşikâre eylegeni, yürekde yaşurğanı dağı bilür-men.” (Toker, 2011, s. 95)
- Eski Oğuz Türkçesiyle kaleme alınan yazmalar:
- Kayseri:** “Eyitdi Tañrı ta°ālā Ėy Ādem! Haber vēr anlara adlarını her nesnenüñ pes ol vaqt kim haber virdi anlara adlarını her nesnenüñ eyitdi Tañrı ta°ālā ben size dēmedüm mi ki **tahkik** ben bilürem gökler ğaybını dağı yerler ğaybını dağı bilürem siz âşikâre eyledüğünüzi dağı gönünüizde **gizledüğünüzi** dağı bilürem” (Yılmaz B. I., 2015, s. 78)
- Mevlana 19:** “Eyitdi Tañrı ta°ālā: İy Ādem, haber vir anlara adlarını her nesnenüñ. Pes ol vaqt ki haber virdi anlara adlarını her nesnenüñ. Eyitdi Tañrı ta°ālā: Dimedüm mi ben size ki **tahkik** ben bilürem gökler ğaybını, dağı yirler ğaybını, dağı bilürem siz âşikâre eyledüğünüzi, dağı gönünüizde **gizledüğünüzi** bilürem.” (Yaldız, 2025b, s. 117)
- İBBK:** “Eyitdi Tañrı ta°ālā: İy Ādem, haber vir anlara adlarını her nesnenüñ. Pes ol vaqt ki haber virdi anlara adlarını her nesnenüñ. Eyitdi Tañrı ta°ālā: Dimedüm mi ben size ki **tahkik** ben bilürem gökler ğaybını, yirler ğaybını dağı, dağı ben bilürem siz âşikâre eyledüğünüzi, dağı gönünüizde **gizledüğünüzi** bilürem.” (s. 4b)

4. Sonuç

Eski Oğuz Türkçesi ile kaleme alınmış satır altı Kur'an-ı Kerim tercümelerinin tasnifi konusunda henüz yeterli çalışmalar yapılmamıştır. Bunda hem bu devirde kaleme alınan pek çok eserin bulunması hem de eserlerin çok kapsamlı olması etkili olmuştur. Bazı araştırmacılar, nüshaların tamamı incelenmeden doğru bir sonuca ulaşamayacağını öne sürerlerken bazıları da Fatıha suresi ya da birkaç ayet tercümesi üzerinden inceleme yapıp bir sonuca varmaya çalışmıştır. Hâlbuki mesele daha kapsamlı bir bakış açısıyla ele alınmaya muhtaçtır. Zira hepsi birer derya niteliğinde olan Kur'an-ı Kerim tercümeleri gerek kelime hazinesi gerek gramer özellikleri ve gerekse tercüme teknikleri bakımından tekdüzelikten uzaktır. Dolayısıyla tek bir kısa sure ya da birkaç ayet tercümesi üzerinden mukayese yapmak elbette yeterli olmayacaktır. Bu sebeple çalışmada Kur'an-ı Kerim'in zengin kelime hazinesi içerisinde sıkça rastlanılan tekit ifadelerinin izi sürülmüş ve bu ifadelerin tercümesinde kullanılan “bayık” ve “tahkik” kelimeleri üzerinden bir inceleme yapılmıştır.

İnceleme neticesinde Eski Oğuz Türkçesi ile yazılan Kur'an-ı Kerim tercümelerinin iki ana nüsha üzerinden çoğaltıldığı, zaman içerisinde bu ana nüshalardan alt dalların da ortaya çıktığı görülmüştür. “Bayık” kelimesini kullanan, tercüme tekniği ve kelime kadrosu açısından daha eski özellikler sergileyen yazmalara Tiem 40 numaralı nüsha kaynaklık etmiştir. Birebir Tiem 40'dan yahut birbirlerinden yahut da varlığı bilinmeyen Tiem 40'a da esas olan bir başka nüshadan istinsah edildiği tespit edilen yazmalar, çalışmada *Bayık Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümeleri* başlığı altında toplanmıştır. Ayrıca tercüme yöntemi ve kelime kadrosu açısından bu nüshalara çok benzeyen lakin eski kelimeler yerine yeni kelimelerin kullanıldığı (“bayık” yerine “tahkik” ve “şeksüz”), devrik cümlelerden ziyade kurallı cümlelerin kurulduğu, Eski Oğuz Türkçesinin

karakteristik ekleri yerine dönem sonu eklerinin kullanıldığı nüshalara da tesadüf edilmiş, dilin yaşadığı değişim ve gelişmelere bolca veri sunan bu yazmalar da yine *Bayık Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelere* başlığı altında yerini almıştır.

Çalışmada “bayık” grubuna dâhil edilen nüshalar şunlardır: “TİEM 40 numara, Sivas Kongre ve Etnografya Müzesi E. Y. 84/176 numara, Bursa Yazma Eserler Kütüphanesi Ulu Cami 53 numara, Bursa Yazma Eserler Kütüphanesi Ulu Cami 54 numara, Bibliotheca Apostolica Vaticana Vat. Ar. 200 numara, Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi 11681 numara, Berlin Kütüphanesi A. Fot 45 numara, Diyanet Kütüphanesi 288/279 numara, Diyanet Kütüphanesi 21 numara, Diyanet Kütüphanesi 86 numara, Mevlana Müzesi 49 numara, Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Koleksiyonu / 00003 numara, Kastamonu Halk Kütüphanesi 3553 numara, Dr. Rıfkı Kâmil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi Tarihi Belgeler Müzesi 1790 numara, TİEM 257 numara, TİEM 357 numara, TİEM 508 numara, Tavşanlı Zeytinözü İlçe Halk Kütüphanesi 43 Ze 962 numara, Safranbolu Belediye Kütüphanesi 564 numara, TDK Kütüphanesi A532 numara, Çorum 10172 numara, Topkapı Sarayı Müzesi Koşullar Kitaplığı 252 numara, Ankara Etnografya Müzesi 10113 numara, TDK Kütüphanesi B1 numara, TDK Kütüphanesi B2 numara, Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı K. 270 numara, Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı K.247 numara, TDK Kütüphanesi A547 numara, Leiden Cod. Or. 504.”

“Tahkik” kelimesi kullanılan, tercüme yöntemi ve kelime hazinesi açısından bugün için bayık grubu tercümelerinden daha anlaşılır olan nüshalar ise *Tahkik Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelere* üst başlığı altında A ve B olmak üzere iki grup hâlinde sınıflandırılmıştır. Çalışmada “tahkik” grubu A başlığı altında gösterilen nüshalar şunlardır: “Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi 26786 numara, Mevlana Müzesi 19 numaralı nüsha, Mevlana Müzesi 4687 numara, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdayi Efendi / 00001 numara, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdayi Efendi / 00030 numara, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdayi Efendi / 00031 numara, Millî Kütüphane 06 Mil Yz B 502 numara, İBB Kütüphanesi MC_Yz_0.000011 numara, TDK Kütüphanesi A481 numara, TDK Kütüphanesi B3 numara.”

Tahkik grubu yazmalarının esas alındığı ana nüsha, Memlûk Kıpçak Türkçesi Kur'an tercümelerinden biri olmalıdır. Zira Bursa, Isparta, Kayseri, Mevlana Müzesi 19 numara ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi nüshaları üzerinden yapılan kıyaslar neticesinde; tahkik grubuna dâhil edilen Anadolu sahası tercümelerinin, Memlûk Kıpçak özellikleri taşıyan bir nüshadan, Kıpçak özellikleri arandırılarak oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Memlûk Kıpçak sahası Kur'an tercümelerinin bilinen en eski tarihli Bursa nüshasıdır. Eski Oğuz Türkçesiyle kaleme alınan Tahkik Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelerinin en erken tarihli de ya istinsah tarihi belli olmayan Kayseri nüshası ya da 1561 istinsah tarihli Mevlana Müzesi 19 numaralı nüsha olmalıdır.

Bazı yayınlarda Bursa ve Isparta nüshasına benzetilen Kayseri nüshası, bu çalışmada Oğuz Türkçesiyle kaleme alınan yazmalarla ilişkilendirilmiş, Bursa, Isparta ve Manisa nüshaları ise Memlûk Kıpçak Türkçesiyle kaleme alınan Tahkik Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelere başlığı altında birleştirilmiştir.

Yine tahkik grubu tercümelerine birebir benzemeyen lakin çok da farklı olmayan nüshalar olduğu tespit edilmiştir. Bu eserler, *Tahkik Grubu Kur'an Tercümelere* üst başlığı altında lakin B kategorisi içerisinde toplanmıştır. Bu başlık altında birbirine benzemeyen üç ayrı nüshanın olduğu görülmektedir: “Mevlana Müzesi 10 numara, Millî Kütüphane 6 Mil Yz B 50/1 - 06 Mil Yz B 50/2 numara ve Millî Kütüphane 06 Mil Yz B 487 numara.”

Tahkik grubu A ve B nüshalarında kimi ayetlerde Tiem 40'la benzer yanları olan ayetlerin olduğu da bilhassa ifade edilmelidir. Hem aynı metnin tercümelere olmaları hem de Tiem 40'ın Anadolu'da pek çok kopyası olması dolayısıyla bu durumun ortaya çıkması gayet tabiidir.

Eski Oğuz Türkçesiyle kaleme alınan Kur'an tercümelerinin çoğunluğunu Bayık grubu Kur'an-ı Kerim tercümelere oluşturmaktadır. Bu gruptaki Kur'an-ı Kerim tercümelere, genel olarak birbirlerine çok benzemektedirler. Nüshalar arasındaki görülen farklılıkların da dilin yüzyıllar içerisinde yaşadığı değişim ve gelişim kaynaklı olduğu malumdur. Tahkik grubu tercümelerinde ise kendi içlerinde farklılıklar gösteren ayet tercümelerine daha çok tesadüf edilmektedir. Burada, bilhassa ilmî neşri yapılmamış nüshaların daha ayrıntılı incelenmeye muhtaç olduklarının da altı çizilmelidir.

Yazmalar incelenirken başları ve sonlarında eksikler olan ana nüshaların olduğu da dikkati çekmiştir. Zira eserin başına bakılıp Tiem 40'tan istinsah edildiği düşünülen çoğu yazma aslında nüshanın geneline bakınca

Tahkik Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümesi özelliği göstermektedir: Mevlana Müzesi 19 numara ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi nüshaları gibi. Benzer şekilde Bayık Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelere grubuna giren ancak nüshaların baş kısımları dolayısıyla Tahkik Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümesi grubuna dâhil edilebilecek nüshalar da vardır: TDK Kütüphanesi B1 numara, Tiem 20 ve 255 numaralı nüshalar ve Wrocław (Polonya) Üniversitesi nüshası gibi. Çalışmada, bahsi geçen özellikte olup ikili görünüm sergileyen yazmaların tasnifinde iki yol izlenmiştir. Karma görünüm, yazmanın küçük bir bölümünde tespit ediliyorsa bu durum normal karşılanmış ve nüshanın geneline göre hüküm verilmiştir. Eserdeki karışık yapı üç cüzü kapsayacak kadar bir bölümde yan yana görülüyorsa da ilgili nüshalar *Karma Özellik Gösteren Kur'an-ı Kerim Tercümelere* başlığı altında sınıflandırılmıştır: "Mevlana Müzesi 6385 numara, Süleymaniye Kütüphanesi 00293 numara, Ankara Üniversitesi EY1059 numara, Wrocław (Polonya) Ms. Or. I-8 numara, TIEM 20 numara, TIEM 255 numara."

Bu çalışmada, yazmalar arasında yapılan karşılıklı mukayeseler sonucunda Eski Oğuz Türkçesi ile kaleme alınan satır altı Kur'an-ı Kerim tercümelere; Bayık Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelere, Tahkik Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelere ve Karma Özellik Gösteren Kur'an-ı Kerim Tercümelere olmak üzere 3 başlık altında tasnif edilmiştir. Tahkik Grubu Kur'an-ı Kerim Tercümelere de kendi içerisinde A ve B olmak üzere iki alt başlıkta sınıflandırılmıştır. Lakin çalışmalar derinleştikçe, yeni nüshalar neşredildikçe farklı kol ya da kolların ortaya çıkabileceği de ihtimaller arasındadır. Bu sebeple söz konusu tercümelere hem müstakilen hem de karşılıklı incelenmelere tabi tutulması gerekmektedir. Zira satır altı Kur'an-ı Kerim tercümelere, Türk dili ve kültürü çalışmalarına büyük katkılar sunacak veriler barındırmaktadır.

5. Extended Abstract

Islam's holy book, the Qur'ân, was revealed to the Prophet Muhammad in Arabic. In the course of history, not only non-Arabic-speaking Muslims who embraced Islam and tried to understand and learn its principles, but also those who sought to exploit the book for their own interests have translated the Qur'ân into their own languages. Translations of Qur'ân were made orally during the Prophet's lifetime, and continued to increase after his death. The Qur'ân, depicted as the greatest and most enduring miracle of the Prophet Muhammad, has received the value and attention it deserves among Turks. Indeed, Qur'ân translations are known to exist in all historical Turkish dialects. The subject of this study is the interlinear Qur'ân translations written in Old Oghuz Turkish, which is one of the historical Turkish dialects. Some of these manuscripts have been subjects of studies at the level of master's, doctorate, and associate professorship, whereas others have been examined from various perspectives in independent articles. Some, on the other hand, have not yet been published in any scientific publications. While various ideas have been suggested regarding the classification and interrelationship of these works, no attempt has been made for a comprehensive classification. Although some opinions have been put forward based on certain verses and copies, the subject has not been fully clarified. Therefore, the present study is based on the classification of Qur'ân translations made using the interlinear translation method. 14 scientifically published manuscripts and 33 unpublished manuscripts written in Old Oghuz Turkish constitute the scope of the study. The study presents studies and the opinions of Turcologists on the topic stated above, followed by a presentation of classification criteria that should be considered when undertaking a classification. In the presentation of the criteria, examples were given from previous classification studies, aiming to establish a solid foundation for the research. The study focuses on the expressions of reinforcement, a rich stylistic feature of the Qur'ân, and traces the words "bayık" and "tahkik," meaning "of course, surely, clear, obvious, real, and undoubtedly," used in the translation of Arabic phrases such as "enne, innâ, inne, kad, lekad, fekad elâ innehüm, velen, velil, feinnemâ, fe inne." The manuscripts that were examined were divided into two groups based on their use of these words. Since this was not enough, the verses were also examined in terms of vocabulary and translation method. It was observed that the translations comprising the Bayık Group translations were translated word for word, disregarding the principles of Turkish syntax, while the Tahkik Group translations were translated in groups of words, which is more in line with the sentence structure of Turkish. It was also determined that the Bayık Group translations contained more archaic words than the copies included in the Tahkik Group in terms of vocabulary. Naturally, some exceptional cases were encountered, and these were explained in the study. For example, some manuscripts in which the words

"tahkik" and "şeksüz" appear throughout the manuscripts demonstrate the characteristics of the Bayık Group translations in terms of translation method and vocabulary. It was considered natural that this subject would be observed in manuscripts reproduced at a time when the word Bayık had been forgotten. Closely resemble the Bayık Group Translations, these works were not classified as intermediate copies based solely on a single word, but were included in the Bayık Group Qur'an Translations group. On the other hand, it was also determined that although some works used the word "tahkik", they differed from other tahkik translations. These manuscripts were evaluated under the title of "tahkik" (verification) group, but within Category B. It was further seen that there existed copied that combined the words "bayık" and "tahkik" and which resembled these groups in terms of translation method and vocabulary in places where the aforementioned words were used. These works, which were understood to have been copied by making use of both groups, were collected under the title of "Qur'an Translations Showing Mixed Features." Consequently, the present study classified the Qur'an Translations written in Old Oghuz Turkish under three headings: Qur'an Translations in the Bayık Group; Qur'an Translations in the Tahkik Group; and Qur'an Translations Showing Mixed Features. On the other hand, the Qur'an Translations of the Tahkik Group were investigated within themselves under two subheadings, namely A and B.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Akar, A. (1992). Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış satır arası bir Kur'an tercümesi (metin-gramer-sözlük) (v-54-106). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi.
- Akpınar, A. (2015, Fall). Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bilinmeyen satır arası Türkçe Kur'an tercümesi. *Journal of Turkish Studies*, 10(16), s. 73-96.
- Akpınar, A. (2021, Aralık). Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış bilinmeyen iki ayrı satır altı Türkçe Kur'an tercümesi. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 5(3), s. 522-523.
- Aksu, S. (2023). Eski Anadolu Türkçesi satır arası Kur'an tercümesi-giriş, metin, dini söz varlığı ve tıpkıbasım. Girne: Girne Amerikan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim ve Araştırma Enstitüsü, Doktora tezi.
- Alper, M. (1998). Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış satır arası bir Kur'an tercümesi (metin-gramer-sözlük) (315a-388a). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Altın, M. (2017, Aralık). Kur'an'da te'kid üslupları ve çeşitleri. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(18), s. 167-183.
- Argunşah, M. (2019, Haziran). Harezmi Türkçesiyle yapılan Kur'an çevirisinin beş nüshası. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 8(2), s. 654-698.
- Ata, A. (2019). *Türkçe ilk Kur'an tercümesi (Rylands nüshası), Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: TDK yayınları.
- Ayhan, V. (2007). Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış satır arası Kur'an tercümesi (gramer-metin-sözlük) (245b-320a). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Blaesing, U. (2013). Adına'sız bir adına ertesini, satır arası Kur'an tercümelerine dair yeni malumat. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 23(1), s. 10-18.
- Cesaret, A. (2022). Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış bir satır arası Kur'an tercümesi, Vatikan Kütüphanesi Vat. Ar. 200. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Cin, A. (2018, Haziran). Çorum Müzesinde bulunan Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış satır arası Kur'an tercümesi üzerine. *Turkish Academic Research Review*, 3(1), s. 117-152.
- Çoşgun, G. (2017). İran Meşhed Kütüphanesindeki Türkçe satırarası Kur'an tercüme ve 2229 numaralı tercüme. *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları*(1), s. 15-34.
- Delice, H. İ. (1992). Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış satırarası bir Kur'an tercümesi (gramer-metin-çeviri-sözlük) (105b-170b). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Ercilasun, A. (2014). *Başlangıçtan yirminci yüzyula Türk dili tarihi* (17 b.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- er-Râvî, K. F. (2002). Kur'an-ı Kerim'de te'kid üslupları (Esalibu't-Tevkid fı'l-Kur'âni'l-Kerim). (H. Keskin, Dü.) *CÜİF Dergisi*, 6(1), s. 133-173.
- Ersoy, G. (2017). Asitan-ı Kuds-i Razavî Kütüphanesi 2229 numarada kayıtlı satır altı Kur'an çevirisi. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 10(1), s. 21-61.
- Eskivar, İ. B. (2005). Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış satır arası Kur'an çevirisi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Hamidullah, M. (1965). Kur'an-ı Kerim'in Türkçe yazma tercüme ve tasnifleri. *Türkîyat Mecmuası*(XIV), s. 65-80.
- İBB Atatürk Kitaplığı, MC_Yz_O.00001. (tarih yok). *Kur'an-ı Kerim*, 1b-341a. İstanbul: Nadir Eserler, 297.11 KUR.
- İnan, A. (1961). *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe tercüme ve tasnifleri üzerine bir inceleme*. Ankara: Diyanet İşleri Bşk. Yayınları.
- Kara, M. (1993). Doğu ve Batı Türkçesinde Kur'an tercüme ve tefsirleri. *Diyanet İlmî Dergi*, 29(3), s. 25-36.
- Karabacak, E. (1994). *An Inter-Linear translation of the Qur'an into Old Anatolian Turkish-Eski Anadolu Türkçesi satır arası Kur'an tercümesi, Part I: Introduction and text-1. Kısım: giriş ve metin*. Cambridge-Boston: Sources Of Oriental Languages And Literatures 22, Turkish Sources 20, Harvard University The Department Of Near Eastern Languages And Civilizations.
- Karakaya, E. (2021). Çorum Müzesinde kayıtlı bir satır altı Kur'an tercümesi 267v4-539v7 (giriş-inceleme-metin-analitik dizin). Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Keskioğlu, O. (1953). *Kur'an tarihi ve Kur'an hakkında ansiklopedik bilgiler*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.

- Kıvrak, S. (2023). Eski Anadolu Türkçesinde çeviri yöntemi ile din dili öğretimi: Satır altı Kur'an tercümesi örneği (100b-150a). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kıvrak, T. K. (2023). Anadolu'da Kur'an öğretim yöntemleri: Satır altı Kur'an tercümesi örneği (50b-100a). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Korkmaz, Z. (2020). *Türkiye Türkçesinin temeli Oğuz Türkçesinin gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kök, A. (2004). Karahanlı Türkçesi satır-arası Kur'an tercümesi (TIEM-73 1v-235v/2) giriş-inceleme-metin-dizin). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Küçük, M. (2014). *Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait satır arası ilk Kur'an tercümesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Küpeli, H. (2006). Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış satırlar arası bir Kur'an tercümesi (Gramer-Metin-Tertip-Sözlük) (464a-535b). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi.
- Kütükcü, M. (2005). Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış satır arası bir Kur'an tercümesi (Gramer-Metin-Tertip-Sözlük) (535b-616b). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz B 487. (tarih yok). *Kur'an-ı Kerim ve Tercemesi*, 1b-432a. Ankara: Milli Kütüphane.
- Özkan, M. (2008). Eski Anadolu Türkçesi döneminde ortaya konan Kur'an tercümeleri üzerine-1. *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, s. 115-159.
- Pamak, S. A. (2019). Eski Anadolu Türkçesinde yazılmış satır arası Fatıha ve Bakara suresi tercümelerinin dil ve şekil özellikleri açısından incelenmesi. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Rezaei, M. (2016). Hâzrem Türkçesiyle yazılan bir Kur'an tercümesi (Meşhed-Āstān-i Quds-i Razavî Nüshası). *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür*, 5(3), s. 1094-1113.
- Solmaz, A. O. (2016). Tokat Müzesinde sergilenen bir satır arası Kur'an-ı Kerim tercümesi. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2(1), s. 439-450.
- Süleymaniye Kütüphanesi, 00293. (tarih yok). *Kur'an-ı Kerim ve satır arası me'ali*, 1b-258a. İstanbul: Satın Alınan Yazma Eserler.
- Şimşek, Y. (2017). Eski Anadolu Türkçesi satırarası Kur'an tercümesi (Topkapı nüshası, giriş - metin - notlar - dizin). 17-25. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Şimşek, Y. (2019a, Haziran). Satırarası Türkçe Kur'an tercümelerinin birbiri ile ilgisi ve tasnifi. *Gazî Türkîyat*, s. 47-65.
- Şimşek, Y. (2019b). *Harezm Türkçesi Kur'an tercümesi (Meşhed nüshası [293 no.], giriş-metin-dizin)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şimşek, Y. (2021). *Türkler ve Kur'an*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- TIEM Yazma Eser Koleksiyonu 00357. (tarih yok). *Kur'an-ı Kerim*, 1b-335a. İstanbul: Türk ve İslam Eserleri Müzesi.
- Tiem Yazma Eser Koleksiyonu, 0020. (tarih yok). *Kur'an-ı Kerim*, 1b-489a. İstanbul: Türk ve İslam Eserleri Müzesi.
- Toker, M. (2011). *Anonim satır altı Kur'an tercümesi I-inceleme-metin-tıpkıbasım örnekleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Toker, M. (2024). Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış Kur'an-ı Kerim tercümesi yok mudur? A. Akpınar (Dü.) içinde, *Tarihî Türkçe Kur'an Tercümeleri Üzerine Araştırmalar* (s. 29 -57). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Topaloğlu, A. (1976). *Muhammed Bin Hamza-XV. Yüzyıl başlarında yapılmış Kur'an tercümesi, Birinci cilt*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Topaloğlu, A. (2018). *XIV. Yüzyılın ortalarında yapılmış satırarası Kur'an tercümesi 1 (1 b.)*. İstanbul: Dergâh yay.
- Tuna, C. (2016). *Berlin El Yazmaları Kütüphanesindeki Eski Anadolu Türkçesi satır-arası Kur'an tercümesi (giriş-metin)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Türe, E. Y. (2018). Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait satır arası bir Kur'an tercümesi üzerine dil incelemesi giriş-inceleme-metin-sözlük 1b-63b. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

- Ulusoy, P. (2021). Çorum Müzesinde kayıtlı bir satır altı Kur'an tercümesi 2r1 - 267v3 (giriş-inceleme-metin- analitik dizin). Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Usta, H. İ. (2011). *Orta Asya Kur'an tefsiri (metin-tpkibasım)*. Ankara: Poyraz Ofset.
- Üçler, Ö. (2023). Din öğretiminde ana dilinden yararlanma örneği: Satıraltı Kur'an tercümesi (389b-430a). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Ünlü, S. (2018). *Karabanlı Türkçesi İlk Türkçe satıraltı transkribeli Kur'an tercümesi TIEM-73, Cilt:5*. Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları.
- Üşenmez, E. (2013). *Türkçe ilk Kur'an tercümelerinden Özbekistan nüshası satır arası Türkçe Farsça tercümeli (giriş-inceleme-metin-sözlük-ekler dizini-tpkibasım)*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Yaldız, H. (2025a). 16. Yüzyılda Muhammed Bin Yusuf tarafından istinsah edilmiş satır altı Kur'an tercümesi (inceleme-çeviri yazılı metin-dizin). Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Yaldız, H. (2025b). *Satır altı Kur'an tercümesi geleneği ve Mevlana Müzesi 19 numaralı nüsha (inceleme-çeviri yazılı metin-dizin)*. Konya: Palet Yayınları.
- Yıldız, M. (2024). Millî Kütüphanede 06 Mil Yz B 50/1- 06 Mil Yz B 50/2 numaralarıyla kayıtlı Kur'an-ı Kerim tercümesi (giriş-metin-inceleme-sözlük). Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Yılmaz, B. I. (2015). Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'ndeki satır arası Kur'an tercümesi 1a-216b (giriş-metin-sözlük-tpkibasım). Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Yılmaz, H. R. (2015). Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi'ndeki satır arası Kur'an tercümesi 216b-435b (giriş-metin-sözlük-tpkibasım). Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Yüksekkaya, G. S. (1993). *An Inter-linear Translation of the Qur'an Into Khmarazm Turkish = Harezmi Türkçesi satır arası Kur'an tercümesi: Introduction and text, I; glossary. II; facsimile section one: 1b-300b, III; Section two: 301a-587b. III*. Harvard University.
- Zülfikar, H. (2023). *Çağatayca Kur'an tefsiri (Dil bilgisi incelemesi)*. Ankara: TDK yayınları.